

²⁸ Антонович В. Б. Киевские войты Ходьки // Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / Упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський. Вст. ст. та коментарі В. Ульяновського. – К.: Либідь, 1995. – С. 160.

²⁹ Антонович В. Б. Исследование о городах в Юго-Западной России по актам 1432-1798. (Предисловие к I тому V части Юго-Западной России). – К., 1870. – С. 65.

³⁰ Владимирський-Буданов М. Ф. Историко-юридические материалы // Университетские известия. – К., 1877. – № 3. – С. 94.

³¹ Кистяковский А. Ф. Права, по которым судится малороссийский народ // Киевские университетские Известия. – К., 1878. – № 12. – С. 994-995.

³² Антонович В. Б. Исследование о городах в Юго-Западной России по актам 1432-1798. (Предисловие к I тому V части Юго-Западной России). – К., 1870. – С. 57.

³³ Там само. – С. 59.

³⁴ Там само. – С. 59.

³⁵ Там само. – С. 59.

³⁶ Там само. – С. 59.

³⁷ Там само. – С. 67.

³⁸ Там само. – С. 69.

³⁹ Тарановський Ф. В. Обзор памятников магдебурского права западно-русских городов литовской эпохи. – Варшава, 1897. – С. 38.

⁴⁰ Гошко Т. З історії вивчення проблеми самоврядування міст України XVI-XVIII ст. // Україна в минулому. – К: Львів. – 1993. – № 4. – С. 63.

Отримано 23.12.2008

Резюме

В статтю розглядаються погляди професора В. Б. Антоновича на значення і роль магдебурского права для українських городів XV–XVIII століть. Не зважаючи на велику кількість робіт, присвячених даній проблематиці, професор Антонович висунув свою концепцію, яка мала суттєве значення для наступних досліджень магдебурского права в Україні.

Ю. М. РИЖЕНКО

*Юрій Миколайович Риженко, здобувач
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПРАВА ТА СИСТЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА

Якісно нові орієнтири розвитку суспільства, які виникли після проголошення незалежності України, а також зумовлене ними нове уявлення про право викликали необхідність суттєвого оновлення українського законодавства.

Великого значення в сучасних умовах активізації законодавчої діяльності набуває вдосконалення структури законодавства, що передбачає зміцнення принципу верховенства права і закону, підвищення питомої ваги серед нормативно-правових актів законів, які характеризуються підвищеною стабільністю та дієвістю¹.

Розвиток системи законодавства в нашій країні на сучасному етапі має свою специфіку. Система законодавства, так само як і система права, має галузеву структуру, і галузі системи права дублюють галузі системи законодавства за деяким виключенням. Зокрема, на сучасному етапі все частіше видаються комплексні акти, які зачіпають цілі сфери соціального життя, і формуються так звані комплексні галузі законодавства.

Деякі вчені вважають, що комплексні галузі законодавства не охоплюються системою права (наприклад, військове законодавство)². Інші стверджують, що вони тягнуть за собою утворення комплексних галузей права (наприклад, морське, банківське, господарське право), які завжди мають «прописку» в основних галузях³.

Деякі вчені виокремлюють галузі законодавства (відсутні в системі права), «прив'язані» до відповідних сфер державного управління і сфер державної діяльності (законодавство про водний, повітряний, залізничний транспорт, про освіту тощо)⁴. Інші вказують, що галузям цивільного, кримінального, трудового права відповідають певні галузі законодавства, однак вони не тотожні тому, що законотворчі органи при компонуванні окремих нормативних актів керуються не тільки логікою правової норми, але й класифікаційними міркуваннями⁵.

Н. Оніщенко наголошує на прямо протилежному визначенні в теорії права і на практиці галузей права і галузей законодавства. До галузей права часто відносять різні види діяльності, що не є галузями: підприємства і підприємницька діяльність, банківська діяльність, фінансові послуги, бухгалтерський облік, охорона здоров'я, технічні норми тощо. Це свідчить про те, що і теоретично, і практично проблема систематизації по найважливіших напрямках перебуває ще в стадії наукового пошуку. Це особливо виявляється в проблемі комплексних галузей чи підгалузей права є чіткість розмежування, і проблеми комплексності не виникає⁶.

Однак на рівні функціональних напрямів суспільних відносин необхідність комплексності правового регулювання очевидна. Виникає проблема комплексності правового регулювання систематизації права чи законодавства.

Та чи інша побудова системи галузі права повинна відповідати певному науково-обґрунтованому критерію, який спирається на об'єктивні реальні суспільні відносини. Це зумовлює необхідність знайти такі критерії правової дійсності, що дають можливість побудувати систему права, яка відповідає таким вимогам: будується на практичних реаліях і диференціацією норми права відповідно до них: дає найбільш повне і об'єктивне уявлення про дану галузь права; дає зручну основу для систематизації законодавства.

Слід зазначити, що пошук таких критеріїв у юридичній науці відбувається постійно, оскільки практика вимагає постійного вдосконалення систематизації права і законодавства.

Система законодавства будується як з урахуванням галузевої ознаки, так і без неї⁷. Вважаємо, важливо зазначити одну негативну тенденцію: прагнення придати системі законодавства більшу незалежність від системи права. Однак, це зовсім не означає, що законодавство повинно відповідати праву. Система законодавства може відповідати системі права й повинна постійно до цього прагнути. Вона відображає сукупність принципів правового регулювання, властивих системі права, різноманіття методів та системних зв'язків. Однією з умов збереження такої системної єдності – відповідність структури системи права – структурі системи законодавства. Спроби узаконити в системі законодавства «комплексні» галузі порушують єдність системи і не упорядковує її різноманіття. Безумовно, що система законодавства має більший обсяг, ніж система права, і упорядкувати цей обсяг тільки за допомогою галузей неможливо.

Наявність комплексних актів, наголошує В. Нерсисянц, не повинно зазіхати на галузеву структуру законодавства. Виникнення спеціальних за предметним змістом і призначенням, правових норм доповнює основну, галузеву диференціацію, однак не повинно протирічити їй.

Наприклад, норми цивільних правових відносин (транспортні статuti і правила перевезення на транспорті) не повинні протирічати загальним нормам цивільного права в договорі перевезення, встановленим Цивільним Кодексом; норми про особливі умови праці в різних галузях господарства – загальним нормам Трудового кодексу. Норми комплексних актів можуть носити характер виключення із загальних правил або відмінняти їх. Римські юристи назвали такі норми *jus singulare* (норма для особливого випадку)⁸.

Зокрема, дослідження законодавства на предмет його галузевого складу цікавлять вчених більше, ніж питання побудови та вдосконалення системи права, що на сьогоднішній день не є зовсім виправданим.

Підхід, принципи вивчення горизонтальної структури законодавства є тими ж, що і в аналізі структури права. В цьому зв'язку можна використати термінологію, яка застосовується в дослідженні структури права, але за умови, щоб її схожість не приховувала суттєвих відмінностей між поняттями, які вона виражає в структурі права і структурі законодавства⁹. Горизонтальна структура законодавства на відміну від вертикальної безпосередньо виражає структуру права і таким чином виступає як структура форми його змісту. Тому й побудова законодавства, зв'язки між його елементами нагадує собою структуру права. «Ні про яку науково обґрунтовану систему (структуру) законодавства не може йти мова, якщо не виявлена система (структура) права і якщо вона без серйозних підвалин не враховується при побудові структури законодавства»¹⁰.

При вирішенні цього питання необхідно зазначити, що система права і система законодавства пов'язані й завжди будуть якщо не дублювати одна одну, однак багато в чому співпадати, тому, що вони покликані регулювати суспільні відносини, і завжди будуть відображати структуру. Змінюються суспільні відносини – змінюється система права й система законодавства. Іноді система права випереджає систему законодавства, тобто більш оперативно реагує на зміни суспільних відносин, іноді система законодавства випереджає систему права.

Отже, основна проблема сучасного стану системи права і системи законодавства в Україні складається з того, що система законодавства «пішла» вперед, все більше і більше розгалужуючи мережу нормативних актів, що регулюють нові суспільні відносини, а «відставання» системи права набуло хронічного характеру.

Ні система права, ні система законодавства не є самодостатніми. Їх функціонування і розвиток не можуть проходити окремо один від одного, зокрема: з одного боку, будь-які теоретичні розробки в галузі диференціації системи права повинні мати за мету вдосконалення системи законодавства. Теорія не може й не повинна існувати сама по собі. З іншого боку, формування системи законодавства повинно спиратися на теорію, особливо це важливо для систематизації законодавства.

Система законодавства, спираючись на систему права, буде вбирати в себе ідеї найбільш органічного поєднання приватноправових та публічноправових основ, а також основні розробки за галузевими режимами, що дозволить уникнути протиріч в системі законодавства. Система права зі свого боку, ґрунтуючи свої дослідження на системі законодавства, буде відображати в собі сучасні тенденції змін суспільних відносин, особливості державної політики тощо.

Отже, не тільки розробка системи права й системи законодавства в цілому повинна йти в тісному взаємозв'язку один з одним, однак і розробка окремих елементів тієї або іншої системи повинна виходити з розуміння місця цього елемента в загальній системі. Саме тому місце конкретної галузі права в системі права повинно визначатися не тільки її відношеннями та зв'язками з іншими галузями права, а й тим, яким чином вона знайде своє відображення в системі законодавства. І йтиметься не тільки про можливість кодифікації відповідної групи нормативно-правових актів, а й про можливість переходу на новий рівень системності вирішення конкретних проблем, пов'язаних з недостатнім урегулюванням суспільних відносин, протиріччями нормативно-правових актів один одному тощо.

Розкриваючи напрями розвитку системи права й системи законодавства, потрібно привертати увагу щодо об'єктивних причин тих змін, які спостерігаються в зазначених системах. Передусім ці зміни настають внаслідок розвитку самих суспільних відносин. Одні суспільні відносини відходять, вимирають, інші з'являються, зароджуються з огляду на економічні, або політичні процеси. Це зумовлює необхідність появи нових структурних елементів системи права. Наприклад, необхідність збереження й охорони довкілля змусила виокремити зі складу земельного права таку галузь, як екологічне право, де самостійні сфери виробничих і соціальних відносин вимагають і особливого методу правового регулювання. Динамічний, мобільний і швидкоплинний характер суспільних відносин спонукає й до перерозподілу сфери правового регулювання між галузями права¹¹.

Існує багато ідей з приводу формування нових галузей права, тих, які ще не знайшли відображення в системі законодавства, є пропозиції про вдосконалення нормативної бази. При цьому використовуються як старі напрацювання, так і нові ідеї.

Система права та система законодавства відіграють важливу роль стабілізуючого фактора у формуванні та розвитку загальнолюдських відносин, у забезпеченні правомірної діяльності громадян, організацій, самої держави. Система права і законодавства, зазначає Н. Оніщенко, вивчається правознавством шляхом аналізу чинних правових норм і правових відносин, їх оцінки і класифікації, формування єдиних принципів і норм, групування їх в однорідні інститути¹².

На стабільність законодавства, наголошує Ю. Тихомиров, сприятливо впливає загальна ситуація в країні. Це – стабільність влади; побудова розвинутої економіки і соціальної сфери; збалансована система законодавства і відсутність суперечностей між її галузями та інститутами; актуалізована дія закону як засобу розв'язання політичних, економічних, соціальних та інших завдань; дійсний престиж права і реальне визнання верховенства закону; неухильне дотримання правових принципів і норм¹³.

¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Х.: Консум, 2001. – С. 258.

² Хропанюк В. Н. Теория государства и права: Учеб. пос. / Под ред. В. Г. Стрекозова. – М.: ДТД, 1995. – С. 298.

³ Алексеев С. С. Теория права. – М.: БЕК, 1996. – С. 195.

⁴ Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. – М., 1996. – С. 178.

⁵ Теория права и государства: Учебник / Под ред. Г. Н. Манова. – М., 1996. – С. 182.

⁶ Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – С. 46-47.

⁷ Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. – С. 178.

⁸ Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства. – М., 2000. – С. 330.

⁹ Евграфов П. Б. Соотношение структуры советского права и структуры советского законодательства: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Харьковский юрид. ин-т. – Х., 1981. – С. 14.

¹⁰ Система советского законодательства // Под ред. И. С. Самощенко, И. Ф. Казьмина, Р. М. Романова. – М.: Юрид. лит-ра, 1980. – С. 25.

¹¹ Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення: Монографія. – С. 46-47.

¹² Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – С. 98.

¹³ Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения. – М.: Юрист, 1996. – С. 4-5.

Отримано 29.10.2008

Резюме

Отечественная юридическая наука неоднократно обращалась к проблемам системы права, системы законодательства, их соотношению, взаимовлечению и взаимообусловленности.

Однако, на каждом этапе правового развития возникает ряд не решенных вопросов относительно этой проблематики, в частности в представленной статье автор пытается определить сущность указанных категорий относительно действующего права.